
Carolina BATET I COMPANYY. *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal. La marca de Barcelona als segles X-XI*. [s. l.], Institut d'Estudis Penedesencs, 1996, 131 p.

A començaments del segle x, la marca de Barcelona amb prou feines sobrepassava en alguns punts el riu Llobregat. A finals del segle xi el territori s'estenia fins a les portes de Tarragona i estava organitzat en una xarxa cada cop més densa de castells termenats, que asseguraven a la vegada la defensa, la submissió i l'explotació del territori. Els fets són prou coneguts, però C. Batet els exposa a una llum nova, fixant-se més en l'organització de l'explotació del territori que en els avanços de la frontera.

Contra la visió «optimista» de la reconquesta com a repoblament d'un territori desert en condicions favorables als pagesos, Batet posa l'èmfasi en l'estudi de l'expansió comtal a partir de la documentació publicada; això permet obtenir una imatge sens dubte millorable en alguns aspectes, però suficient com a aproximació global. Més important és, com fa observar Batet, que la documentació disponible és tendenciosa (seria millor dir esbiaixada): permet veure com el territori passa al domini del comte de Barcelona i dels seus magnats, però no diu

res de si la terra era ocupada o no i de com ho era.

C. Batet divideix el procés d'ocupació-domini del territori en dues grans etapes: 904-1010 i 1010-1148; la primera és bàsicament d'expansió; la segona, de densificació. L'estudi d'aquests processos, la constitució de la xarxa castral, és l'objectiu del llibre. Batet creu que les dues funcions d'aquesta, la defensa del territori davant dels musulmans i l'ocupació del territori per a facilitar-ne l'extracció de la renda senyorial, no es presenten successivament, sinó coetàniament, i que la disposició estratègica dels castells indica «tant la necessitat de fornir una línia de defensa i atac respecte als estats veïns musulmans com la voluntat de no deixar cap interstici fora del seu control» (p. 52).

Estudia, a continuació, els principals defensors dels castells, començant per la família vescomtal i les grans institucions eclesiàstiques (Sant Cugat i les seus de Barcelona i de Vic) i els conflictes entre ells, així com els mecanismes de repartiment del poder, especialment el paper de l'aprisió i de l'alou. La disquisició que fa Batet entorn d'aquests termes és encertada en el fons, encara que no gaire clara en la seva exposició: el *castrum*, el castell termenat, no és res més que un alou en el qual es construeix una fortificació reconeguda pel poder comtal.

La documentació és més escassa i d'interpretació més difícil a l'hora de conèixer les rendes que els senyors obtenen dels seus termes castrals: l'embolic de drets sobre la terra (imposicions públiques o eclesiàstiques a les mans dels senyors, drets senyorials, censos alodials) es complica amb els pactes particulars i les cessions obligades a l'hora d'atreure pobladors a una frontera perillosa i agràriament pobra; però segurament és massa reductiu limitar els drets senyorials a delmes i primícies. Tampoc no em sembla prou ben resolta la caracterització del *dominium* i la *potestas* de què disposen els titulars dels castells: acudir a l'autoritat de diccionaris de llatí medieval no em sembla el millor camí per a treure'n l'entrellat. D'altra banda, en l'explicació es barregen drets senyorials i drets alodials i la qüestió dels vicaris, en principi tinents dels castells comtals: potser en aquest cas el desllorigador per a entendre el procés impliqui una doble evolució: un atansament dels vicaris a la situació dels senyors de castells i una posterior subjecció dels senyors de castells al poder comtal en una situació semblant a l'obtinguda pels vicaris. Així, en el procés cap al feudalisme, el comte perdria la propietat dels seus castells, però guanyaria el dret a la fidelitat i l'ajuda de tots els senyors.

De les conclusions crec que cal destacar l'èmfasi posat en el paral·lisme entre l'organització del territori al Penedès i el procés d'*in-castellamento* i la discussió sobre el caràcter pagès o nobiliari de l'aprisió; l'altra qüestió suscitada, el poblament més o menys dens anterior a l'ocupació, no és objecte del llibre i només es pot interpretar com un pont cap a una investigació posterior, ben desitjable i que, per la mostra present, Batet està ben preparada per emprendre.

Josep FERNÁNDEZ I TRABAL. *Una familia catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*. Barcelona: Ajuntament de Girona; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, 454 p. (Biblioteca Abat Oliba, 161).

Fa anys, Guy Bois assenyalava a València, en un congrés titulat «L'espai viscut», que la historiografia marxista havia deixat de banda la ciutat, per una ortodòxia mal entesa segons la qual fer història medieval des d'una perspectiva d'esquerres era quasi sinònim d'ocupar-se del món rural, de fer estudis agraris. Amb anterioritat va aparèixer en *L'Avenç* un dossier que portava com a pòrtic la frase «La ciutat a la conquesta del camp». Allà, un grup d'historiadors i historiadores de casa nostra, molts d'ells ben joves, plantejàvem la necessitat d'analitzar, de manera interrelacionada, els elements complexos de l'urbs i del seu entorn. Dit en altres paraules, allò que després s'ha anomenat *les relacions camp-ciutat*.

Entre nosaltres també hi havia Josep Fernández Trabal, qui presentava primícies dels seus menestrals-mercaders-hisendats-juristes-nobles Bell-lloc. Un bon inici per a un final millor: el que en aquelles ratlles s'augurava; així, tal com s'ha copsat en les seves recerques posteriors, ha trobat en la seva tesi doctoral la forma del treball madur, reflexionat, ben articulat. Una tesi doctoral que, malgrat les dificultats que hom troba per publicar treballs d'aquesta mena en els nostres dies —tal com se'n dol Antoni Riera, director i prologuista de l'obra— ha aconseguit sortir a la llum. I en un bon format, una presentació acurada i una paginació digna, cosa que tot estudiós i bibliòfil agraeix.

Voldria, però, parlar, no tan sols d'aspectes formals, sinó sobretot dels continguts, re-

prenent les frases introductòries. Segons la meua opinió, l'obra de Fernández Trabal és important per diverses raons: 1. La tasca laboriosa d'arxiu, on traspuia la seva estimació documentalista, reflex clar de la seva professió; 2. L'encert d'haver sabut bastir, des d'una anàlisi mi-crohistòrica, una visió general de la problemàtica de l'època baix medieval catalana; 3. La voluntat d'enfrontar-se en les dinàmiques de la llarga durada, les úniques que, crec, poden ser el fil d'anàlisi de molts dels interrogants als quals encara no tenim resposta; i 4. En especial, considerar les interrelacions camp-ciutat de manera rigorosa, trencant tòpics retrògrads, obrint així el camí a noves vies de recerca.

La tesi s'estructura en quatre grans parts: la primera està dedicada als orígens de la família i la seva evolució inicial, el pas d'artesans a operadors mercantils (1267-1337). En aquesta s'observen els mecanismes de creació de riquesa, especialment mitjançant el comerç en un radi curt i a gran escala. La segona tracta del canvi de mercaders a terratinents rendistes (1337-1385), on es té en compte l'impacte de la crisi epidèmica i el funcionament del rendisme i el prestigi social com a objectiu dels Bell-lloc. La tercera estudia les inversions i la formació del patrimoni rural al segle xv; i la quarta, les estratègies portades a terme a fi de mantenir el prestigi familiar, fins després de la Guerra Civil.

Penso que, afortunadament, mercès a obres com aquesta, i a moltes d'altres que l'han precedit, les quals l'autor ha tingut prou en compte, la historiografia catalana del món feudal ha assolit pujar un graó ben indispensable: allunyar-nos, cada vegada més, de l'herència de la història institucional. És a dir, les qüestions socials i econòmiques prenen pes i protagonisme, no només darrere les jurídiques, les que van lligar i conformar amb excés la visió del feudalisme català. No és gens estrany que l'oligarquia gironina aconseguís tenir un patrimoni rural important, «amb remences i tot», com esmenta Eva Serra dues vegades en ressenyar aquest mateix llibre (*Afers*, núm. 23-24, 1996, p. 386-389). M'agrada que alguns esquemes a poc a poc s'esquerdin, com això dels «remences i tot». No només el patriciat tenia remences. El món feudal era molt més complicat del que suposem, també els mateixos remences en certa manera actuaven com a *domini* si tenien prou poder —especialment econòmic—, subjectant i sotmetent els més pobres, remences com ells, però no tan benestants: els «pagesos grassos», amb actuacions particulars en la Revolta dels Remences, tal com va reflectir Vicens Vives.

CORAL CUADRADA

Josep M. PUIG I SALELLAS. *De Remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1996, 558 p. (Estudis, 9).

Sempre es parla de la importància dels arxius privats, però no sempre s'arriba a traduir aquesta preocupació en fets positius, és a dir, a treballar sobre la documentació que serveix. El llibre que aquí ressenyem és una mostra del valor de la documentació privada i del bon ús que se'n pot fer. La condició jurídica de l'autor hi té certament molt a veure, ja que l'obra consisteix essencialment en el comentari i la relació d'una documentació integrada per la típica documentació notarial (capitulacions notariales, testaments, inventaris), així com per determinats tipus de contractes (constitució de censals, masoveries), per entendre els quals és essencial una bona fonamentació jurídica. Per aquesta raó cal destacar especialment els capítols en els quals l'autor, partint sempre de la informació procedent del propi arxiu familiar, ens presenta de manera clara els elements constitutius dels capítols matrimonials (formes d'heretament, dot, definició de drets, debitori) i dels censals, o subratlla els elements de relació o dependència personal que, més enllà dels termes estrictament econòmics, configuraven el contracte de masoveria. Tots els qui s'interessin per conèixer el món rural català des de la perspectiva jurídica, i de la relació social que aquesta expressa, hauran de llegir els tres capítols (iv, ix i xiii), que assoleixen, per damunt del nivell simplement informatiu, un clar valor metodològic.

La documentació emprada cobreix un llarg període de temps. El primer Salellas mencionat, del qual se sap ben poca cosa, és datat del 1322. L'obra es clou amb els records que l'autor evoca de l'enterrament del seu avi, esde-

vingut el 1935, quan la família ja havia passat a viure com a rendista a Girona. Entremig, més de cinc-cents anys de vida pagesa a les terres del Baix Empordà, vora Cruïlles. És la història de la formació, les dificultats i la consolidació de diferents patrimonis pagesos, que conflueixen en la família Salellas: els diferents masos dels mateixos Salellas, els dels Ribot, els Fàbrega, ferrers de Monells, altres artesans i juristes de Girona. El patrimoni es consolida i s'incrementa per les compres de cases i de camps; travessa problemes financers, plets, vendes i endeutaments, sovint solucionats pel clàssic recurs als censals. Les dificultats són succeïdes per redreçaments ulteriors. Concòrdies i convenis donen sortida a situacions conflictives. El patrimoni es transmet per mitjà de successions i de casaments.

En definitiva, ens trobem davant la descripció acurada i l'anàlisi jurídica de la documentació relativa a cinc-cents anys de vida pagesa de la Catalunya Vella. Certament, es tracta de pagesos benestants, que, en algun cas, voregen la ciutadania honorada. El conjunt palesa la forta continuïtat de les estructures socials, econòmiques i jurídiques del camp català al llarg dels segles, des de la baixa edat mitjana fins al segle xx. No és, però, una continuïtat total. El mateix títol del llibre posa en relleu els dos termes de l'evolució, de la condició social dels titulars de les explotacions agràries que s'estudien. Els remences del segle xv s'han convertit en els rendistes de finals del segle xx. L'evolució ha estat lenta i complexa alhora, accelerada en la darrera centúria, però ha existit, tanmateix.

En resum, l'obra aporta una abundosa informació sobre uns patrimonis rurals determinats i sobre el conjunt de famílies que els explotaren. El caràcter plurisecular de la informa-

ció la fa encara més valuosa. La precisió amb què s'expliquen les qüestions jurídiques li dóna encara un interès metodològic. També cal valorar el fet que l'autor estigui explicant la història dels seus propis avantpassats, i el fet que prèviament la documentació hagi estat ordenada i catalogada dóna a l'obra un caire especial.

Aquesta obra conté un índex de conceptes i un annex amb el regest de cent noranta-un pergamins.

PERE MOLAS

Josep ALANYÀ I ROIG. *Besalú, vida i organització d'una juderia*. Besalú: Ajuntament de Besalú, 1996, 95 p.

Basant-se sobretot en la documentació recollida en la tesi doctoral del professor Manuel Grau Montserrat, l'autor recrea en una obra de difusió, però basada en una profunda erudició, el que se sap d'una jueria petita, però de llarga durada (1244-1436), i que ens ha deixat a la vegada una de les millors mostres de l'art i de la vida diària dels jueus catalans: la *miqwé* o banys rituals.

La documentació en què es basa el llibre no és tan abundant com seria desitjable i, sobretot, comença molt tardanament: la primera notícia, del 1244, però, mostra ja una jueria ben establerta: diversos jueus de Besalú tenien empenyorades rendes dels senyors del castell de Porqueres. No en podem calcular el nombre en aquest moment, però a la primera meitat del segle XIV l'aljama jueva de Besalú arribà a les 220 persones; com a mínim el 10 % de la població.

Els capítols següents estan destinats a l'organització de l'aljama, les lleis, les institucions i els costums que la regien i la creació del call separat el 1415. Aquesta separació entre cristians i jueus fou una imposició eclesiàstica, la necessitat de la qual no sembla que fos gens sentida pels besalunencs de l'època. El call de Besalú es dissenyà de tal manera que englobés la sinagoga, la *miqwé* i els habitatges dels jueus més importants i que fos fàcil de tancar; per desgràcia, no és possible traçar-ne els límits sobre un mapa actual.

Segueixen dos capítols més dedicats a la cultura i als oficis exercits pels jueus, el primer dels quals és més d'àmbit general que no pas referit a Besalú, encara que s'hi recullen els

noms d'un bon grup de metges eminents relacionats amb la població; quant als oficis, s'esmenta l'existència a Besalú de botiguers, giponers i teixidors, però, com afirma Alenyà, es veu ben clar que la principal activitat de la comunitat jueva era el préstec.

Els problemes per fer front als crèdits eren, així mateix, la principal causa d'enfrontaments entre cristians i jueus: les dificultats del segle XIV feren créixer l'animadversió contra les aljames, que culminà amb els assalts del 1391. L'anomenada «disputa de Tortosa» va ser la porta a la butlla de Benet XIII del 1415, que representà la creació del barri jueu separat, del call. A Besalú aquest pràcticament no va tenir temps d'existir: el 1415 l'obligació de residir al call i de tancar-lo fou comunicada a nou caps de casa jueus (i és molt possible que hi hagués alguna família més); vint anys més tard, l'aljama de Besalú havia desaparegut: els seus membres s'havien convertit o havien emigrat. És molt possible que una comunitat tan reduïda no pogués fer front a les despeses de construcció i manteniment del call.

GASPAR FELIU

Josep M. FIGUERES. *Procés militar a Prat de la Riba. Les actes del Consell de Guerra de 1902*. Barcelona: Llibres de l'Índex, 1996.

Josep M. Figueres, un dels principals especialistes en història de la premsa catalana, publica en aquest volum les actes del consell de guerra seguit contra Enric Prat de la Riba, com a director de *La Veu de Catalunya*, per la reproducció d'una nota publicada en el diari francès *L'Indépendent* amb el títol «Separatisme al Rosselló».

En la introducció a les actes, Figueres contextualitza tant la figura d'Enric Prat de la Riba com el moment en què es produí el procés. Quina podia ser l'explicació al fet que un petit article, reproduït en francès, publicat en una pàgina interior, perdut entre les set columnes del periòdic de gran format que era *La Veu*, provoqués l'obertura d'un procés que durà a la detenció i l'empresonament d'una persona de la rellevància de Prat de la Riba? Figueres assenyala que l'article no passava de ser una suau amenaça dels vinyataires de la Catalunya nord per obtenir uns guanys econòmics, i que, segurament, sense la paraula «Separatisme» hauria estat impossible que s'hagués desenvolupat l'esdeveniment. En aquest sentit, és plausible l'explicació del procés com un intent d'escarmentar un diari que els militars consideraven que els era especialment hostil; en aquell moment, a més, les repercussions punitives podien ser extraordinàriament greus pel fet que, des del mes anterior al procés, el govern havia declarat l'estat de guerra a Barcelona amb motiu de la vaga general del febrer.

La situació política del país en el canvi de segle era ben complexa. El triomf de la Lliga en les eleccions del 1901, un partit que pretenia

ser de masses com també ho era el Partit Radical d'Alejandro Lerroux, va ser interpretat com un repte dels partits dinàstics que alternaven en el govern. D'altra banda, l'estrat militar va veure en el nou partit catalanista la representació del separatisme polític, i la rememoració de l'experiència cubana i la crisi desfermada per la pèrdua d'aquelles últimes colònies. Figueres posa en relleu l'agitació anticatalanista que sacsejava l'ambient de la capital d'Espanya, on qualsevol manifestació de defensa de la identitat nacional catalana era vista com un fenomen independentista semblant a l'esdevingut al Carib.

L'anàlisi de la causa contra el director de *La Veu* és sorprenent per la voluntat d'exhaustivitat dels militars que hi intervingueren. Josep M. Figueres aplega més de cent diligències que mostren la tipologia, metodologia i mecànica del consell de guerra. La síntesi de l'instructor, el tinent coronel Vallespinosa, contra la sol·licitud de llibertat per a Prat de la Riba mostrava de manera clara que l'article no era l'objectiu central del procés. Deia:

[...] el haber contestado este individuo a las preguntas que se le hicieron de que las ideas que sustenta el Diario de su dirección, no son otras que recabar de los poderes públicos la Autonomía política y administrativa de esta Región.

També en aquest sentit, en el pròleg del llibre, Albert Balcells emmarca el procés a Prat de la Riba com un acte d'hostilitat més de les autoritats governatives respecte al catalanisme. *La Veu de Catalunya* havia estat suspesa entre la segona meitat del 1900 i el primer trimestre del 1901 i per substituir-la s'havia hagut d'improvisar temporalment el periòdic *Diari de Catalunya*.

L'empresonament de Prat de la Riba l'abril del 1902 durà només una setmana, en gran manera perquè els actes de suport a l'empresonat se succeïren i es donà una certa mobilització al

seu voltant que contrarià l'objectiu d'escarni perseguit per les autoritats militars. Tot i la curta durada, la presó, tanmateix, el va afectar greument atès el seu delicat estat de salut i les condicions en què tingué lloc.

El juny del 1902 Enric Prat de la Riba va ser indultat i el procés acabà sobreseguir.

CARME MOLINERO

Joaquim FERRER; Josep M. FIGUERES; Josep M. SANS I TRAVÉ. *Els papers de Salamanca. Història d'un botí de guerra*. Barcelona: Llibres de l'Índex, 1996, 213 p. (Descoberta núm. 22) (Pròleg de Josep Benet).

El llibre que presentem intenta «posar seny» i racionalitat, tal com diu Josep Benet en el pròleg, en la controvertida qüestió dels papers catalans custodiats al «*Archivo Histórico Nacional. Sección Guerra Civil*» de Salamanca. Una qüestió que ha portat els arxius, per primer cop, a les primeres planes de les discussions periodístiques de tot el país, però malauradament, amb uns termes de «visceralitat anticatalana d'una mentalitat encara franquista» (seguint de nou les paraules de Josep Benet).

Com se sap, aquests arxius catalans foren confiscats per les tropes franquistes en ocupar Catalunya, i es va crear a Salamanca un dipòsit d'aquests papers, amb finalitats purament repressores. De fet, doncs, es tracta d'un botí de guerra, tal com s'apunta en la segona part del títol d'aquest volum. Tot el llibre pretén, doncs, donar arguments científics i racionals per a defensar la solució del problema des del punt de vista dels interessos catalans (clarament, els únics que són legítims): la restitució a Catalunya d'aquests arxius confiscats.

Aquest volum té el mèrit d'estructurar-se en tres parts diferenciades, per tal de donar una visió de conjunt del problema de Salamanca, de manera que el lector tingui bases sòlides per a defensar les posicions que s'han reivindicat des de Catalunya. La primera part, deguda al senador Joaquim Ferrer («La lluita parlamentària per la devolució»), descriu amb detall totes les actuacions parlamentàries al llarg de vint anys, destinades a reclamar la restitució dels

fons; unes accions que començaren amb una interpel·lació presentada pel senador Josep Benet, el 18 de gener de 1978 (p. 11-70).

La segona part del volum, deguda al professor Josep M. Figueres, s'acosta al problema des del punt de vista periodístic («La guerra dels papers», p. 71-160), on s'il·lustra amb claredat tota la polseguera i visceralitat que l'afer de Salamanca ha aixecat en la premsa, tant catalana com espanyola, i on millor podem «assaborir» les grans barbaritats que s'han arribat a escriure. Aquest sucós capítol es clou amb un molt útil recull exhaustiu dels articles i textos d'opinió sobre aquest tema (p. 161-170), una altra antologia d'acudits apareguts en la premsa gràfica (p. 177-189) i una nota bibliogràfica (p. 191).

La tercera i darrera part del llibre («Un arxiu per a la història», p. 193-213), a càrrec del doctor Josep M. Sans i Travé, director de l'Arxiu Nacional de Catalunya, tracta del tema de Salamanca des de l'anàlisi arxivística d'aquesta documentació. L'autor ens detalla les sèries de la documentació de la Generalitat republicana que són a Salamanca, i també les parts d'aquest arxiu que són en altres llocs, com a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid («*Sección Fondos Contemporáneos*») i a la Biblioteca Nacional de Madrid. Àdhuc, Sans Travé ens recorda que a Salamanca hi ha més documentació catalana, a banda de la de la Generalitat: fons municipals, documents de la maçoneria, de la CNT-FAI, el PSUC, el CADCI, la UGT, el POUM, ERC, etc., i que, lògicament, també s'haurien de reivindicar. També s'analitzen les gestions del Govern català per a la restitució dels fons (recorda que el 1980 el conseller Max Cahner envià a Salamanca els historiadors i arxivers Jaume Sobrequès i Manuel Mundó, per tal que redactessin un informe) i les actuacions del Departament de Cultura de la Generalitat, que entre els anys 1983-1986 va fer

anar a l'arxiu de Salamanca tècnics arxiviers catalans per a la reclassificació dels fons (tasca de la qual sortí un inventari, publicat pel mateix Departament de Cultura el 1992); o bé que s'aconseguí que el Ministeri de Cultura, entre els anys 1986 i 1993 enviés microfilms del fons a l'Arxiu Nacional de Catalunya. D'altra banda, l'autor, donant la seva opinió com a arxiver, remarca la inoportunitat de l'existència d'un arxiu temàtic (com és el cas de Salamanca), recorda que la titularitat dels fons correspon a la institució que ha generat els documents (en aquest cas la Generalitat de Catalunya) i que la Llei d'arxius de Catalunya, del 1985, dictaminà que la documentació de la Generalitat republicana, tant la que es troba dins de Catalunya, com fora del nostre país, s'ha de restituir i ha d'ingressar a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

Com a colofó, direm que Josep M. Sans Travé recorda les recomanacions del Consell Internacional d'Arxius de retornar als propietaris legítims els arxius confiscats amb motiu de fets bèl·lics.

En definitiva, el present volum aporta una munió d'arguments, des de la raó i la serietat, que demostren clarament la legitimitat de les demandes catalanes per tal que siguin retornats els nostres arxius confiscats a Salamanca i desvirtuen contundentment les al·legacions fetes en contra d'aquest fet pels sectors més reaccionaris i anticatalanistes de la societat espanyola, que han adquirit molt sovint unes formes virulentes i gairebé insultants envers els catalans.

GENER GONZALVO